

MŰHELY

Baumgartner Bernadette

A katolikus egyház és a szatmári német mozgalom a két világháború között

Szatmár vármegyébe a kétszáz éve szórványszerűen letelepített svábok jobbágyokként érkeztek, és azok is maradtak az 1848-as jobbágyfelszabadításig. Részben vegyes lakosságú falvakban éltek, részben román vagy magyar falvak vették őket körül. Eltérően a politikai, gazdasági, kulturális és a társadalmi tagozódás terén is sokkal fejlettebb és gazdagabb erdélyi szászoktól, illetve a bánáti sváboktól, a szatmári svábok esetében egy kis létszámú, jóval szegényebb, paraszti társadalomról beszélhetünk, amely – gazdasági alapok híján – nem tudott saját iskolákat, középiskolákat létesíteni. Így nem is alakult ki vezető német értelmiségi rétege. Azok, akik továbbtanultak, magyar nyelven tehették azt, és tanulmányaik végeztével elmagyarosodva tértek vissza falvaikba. Ellentétben a szászokkal és a bánátiakkal, a szatmári svábság esetében nem beszélhetünk önálló politikai vagy akár kulturális entitásról, 1918 előtt ilyen módon soha nem nyilvánult meg. Mindezek tükrében nem csoda, hogy a Németországtól távol, az erdélyi szászoktól és a bánáti sváboktól elzártnan élő szatmári svábok körében a „természetes” és a politikailag támogatott asszimiláció komoly előrehaladása figyelhető meg a vizsgált korszak kezdetére. 1918-ra a svábok nagy része már jól beszélt magyarul, sőt sokan közülük már anyanyelvüknek is a magyart tartották.

Az asszimilációs folyamatot az első világháború és az azt követő területi átrendeződés állította meg. A trianoni döntés értelmében a szatmári német települések – három falu – Zajta, Mérk és Vállaj – kivételével Romániához kerültek. A döntés ellentmondásos helyzetet teremtett mind a kis sváb közösség, mind a román állam számára. Utóbbinak alapvetően új szituációval kellett számolnia az által, hogy a területgyarapodás eredményeként az addig majdnem teljesen homogén román lakosságú ország soknemzetiségű állammá vált. Kiváltképp a Magyarország területéből hozzá kapcsolt területek révén. Az 1930-as román népszámlálás adatai szerint a lakosság anyanyelvi

megoszlása – a számunkra legfontosabb nemzetiségek adatait véve figyelembe – az alábbi képet mutatta: 58,2% román, 26,7% magyar, 9,8% német.¹ Ebben a helyzetben a román hatalom elsődleges célja volt az újonnan szerzett területek megtartása – mindenekelőtt a magyar revíziós törekvések, illetve azok sikeres megvalósításának megakadályozása. Ennek fontos eszköze lett a különböző nemzetiségek, mindenekelőtt a többi kisebbség, így a német népcsoportok kijátszása a magyarokkal szemben.

A világháborút követő új politikai helyzetben a román állam, a bánági svábok és erdélyi szászok, valamint a német állam szemében is felértékelődött az Osztrák–Magyar Monarchia idején kevés figyelemre méltított szatmári németiség. Így az 1920-as években kibontakozó szatmári német mozgalom lényegében négy irányból részesült támogatásban. Egyrészt az erdélyi szászok és a bánági svábok részéről, másrészt a külföldi németiséget segítő németországi szervezetektől, s nem utolsósorban az előbbieket tevékenységét – saját politikai céljai érdekében – támogató román államtól.

Az 1921 szeptemberében, Csernovitzban rendezett német napokon már szatmári svábok is részt vettek, s egy képviselőjük helyet kapott az itt megalakult Verband der Deutschen in Rumänien irányító testületében, nagygyűlésében (Hauptversammlung).² Bánáti sváb és erdélyi szász tanárok, újságírók, politikusok,³ valamint a Deutsche Auslands-Institut megbízottainak Szatmárban tett látogatásai,⁴ szatmári német gazdák Bánátba szervezett utazásai,⁵ szatmári tanítóknak rendezett német tanfolyamok⁶ stb. hatására ter-

1 Erdély története. III. kötet, Főszerkesztő: Köpeczi Béla. Akadémiai kiadó, Budapest, 1986, 1742.

2 Reinerth, Karl. M.: Zur politische Entwicklung der Deutschen in Rumänien 1918–1928. Wort und Welt Verlag, Bad Tölz, 1993, 129.

3 PA AA – ADGB – Dr. Egon Gundhardt levele (1923. március 14.); Winterhofen levele a berlini külügyminisztérium IV. osztályának (1925. november 19.)

4 Barabás László: Das Deutsche Auslands-Institut und eine vergessene deutsche Volksgruppe nach dem Ersten Weltkrieg. Die Sathmarer Schwaben. In János-Szatmári Szabolcs (Hrsg.): Germanistik ohne Grenzen. Bd. 2. EME–Partium, Klausenburg–Grossvardein, 2007, 140.

5 Tilkovszky Loránt: A szatmári németiség a két világháború között. In Hans Gehl et al.: Relații interetnice în zona de contact româno-maghiaro-ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent. Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare–Tübingen, 1999, 227.

6 Schmied, Stefan: Die deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft Sathmar. Ein Beitrag zur Geschichte der Sathmarer Schwaben von 1918 bis 1940. Selbstverl., Kempten/Leubas, 1976, 19.; PAAA. – ADGB – Dr. Egon Gundhardt jelentése az első német tanfolyamról (1926. január).

jedt a német mozgalom az elszigetelt sváb közösség körében is. S ez szervezeti formát is öltött: 5 faluban (Erdőd, Krasznabétek, Szinfalú, Mezőfény, Mezőpetri) már 1923 májusában létrejöttek a Német-Sváb Népközösség helyi csoportjai (Ortsgemeinschaft).⁷ 1926. január 10-én Nagykárolyban pedig megalakult a Szatmári Német-Sváb Népközösség, majd március 14-én megválasztották irányító testületét a Gauratot is, élén dr. Fritz Winterhofen elnökkel. A területi szervezet, a Gauamt központja Nagykároly lett. 1926 tavaszán már 13 faluban voltak szervezetei; a fenti ötön kívül Barlafaluban, Batarcsón, Mezőteremen, Nagyszokodon, Krasznasándorfaluban, Alsóhomoródon, Szakaszon, Nagymajtényban.⁸

A szatmári svábok megszervezése kezdettől élvezte a román hatóságok támogatását. Egyértelműen jelezték ezt a bukaresti német követ – a román politikai szándékok tekintetében is árulkodó – szavai: „...pszichológiailag is kedvező a pillanat, mert a román kormány támogatja a mozgalmat, célja ugyanis a magyarság gyengítése.”⁹ Nyilvánvaló volt tehát, hogy a román kormányzat a német nemzeti törekvéseket eszközként használta a revízió veszélyével fenyegető magyar törekvésekkel szemben. A Gauamt pedig élt a kedvező lehetőséggel, s egyre erősebb agitációs és szervezőmunkát végzett. Különösen nagy figyelmet szenteltek az iskolaügynek.

A katolikus egyház tevékenysége pedig szorosan összekapcsolódott az iskolaüggyel. Mivel az oktatásnak komoly hatása volt a nemzeti-nemzetiségi identitás alakulására, így a szatmári sváb falvakban iskolafenntartó szerepe és erre alapozott munkája miatt jelentős részben a szatmári püspökség és papjainak tevékenységén is múltott a német mozgalom sikere, azaz, hogy sikerül-e a kis sváb szórvány lakosainak német öntudatát felélesztenie. A katolikus egyház magatartása egyaránt befolyásolta a hivatalos román politika lépéseit és a szatmári svábok német tudatának felélesztésén fáradozó bánáti sváb és a szász szervezetek állásfoglalásait és tevékenységét. Így maga az egyházügy is szorosan összekapcsolódott a nemzetiségi politikával, s ezáltal az egyházügy és a felekezeti kérdés önmagában véve is fontos politikai kérdéssé vált.

Tény, hogy a német mozgalom kibontakozását, és a Német-Sváb Népközösség megalakulását a szatmári egyházmegye papjai, Boromisza Tibor püspökkel az élen nem nézték jó szemmel. A szatmári mozgalom történetével foglalkozó német szakirodalom – bizonyos szempontokat figyelembe véve – joggal emeli ki a papság és a püspök mozgalomellenes attitűdjét.

7 Schmied: i. m. 19.

8 Schmied: i. m. 20.

9 PAAA - ADGB - Freytag, bukaresti német követ levele a berlini külügyminisztériumnak (1925. december 8.).

Kérdés azonban, hogy a papság valóban „németellenes” volt-e, és ha igen, valóban olyan formában és mértékben volt-e az, mint ahogy azt a szatmári kérdésről publikáló szerzők hangsúlyozzák? Megválaszolando az a kérdés is, hogy mi volt az oka a papság mozgalommal szembeni ellenállásának? A levéltári anyagokból arra következtetünk, hogy a papság és a püspökség magatartását nem lehet egyszerű sémák szerint leírni, és kategorikusan németellenesnek nevezni. Annak ellenére sem, hogy a papság nagy része valóban nem támogatta a Gauamt tevékenységét.

Az egyház és a német mozgalom viszonyának elmérgesedésében meghatározó szerepet játszott az iskolakérdés. A századfordulón minden szatmári katolikus iskolában áttértek a magyar oktatási nyelvre. Kezdetben helyenként német vagy magyar, majd német és magyar, végül pedig már tisztán magyar nyelvű oktatás folyt a települések iskoláiban. Az 1910-es évekre a templomokban általánossá vált a magyar prédikáció, a hívek – főleg az idősebbek – azonban a misék után még több faluban is németül imádkoztak. A román tanügyi kormányzat a szatmári katolikus iskolák közül 18-ban még a német mozgalom zászlóbontása előtt, 1920-ban bevezette a német tanítási nyelvet.

A kibontakozó német mozgalom, majd az 1926-ban megalakuló Német-sváb Népközösség legfontosabb célkitűzései a német tannyelv bevezetésére és a német nyelvű egyházi szolgálat kiharcolására irányultak. E követeléseiket éles egyház- és papellenes köntösbe öltöztették, és érvelésükben csak a származás tényére koncentráltak, figyelmen kívül hagyva az egyes falvak elmagyarosodásának szintjét. Az első, tanítóknak rendezett német tanfolyamukat 1925 végén a püspökség, mint illetékes hatóság megkerülésével szervezték. A tanfolyamot szászok és bánati svábok segítségével tartották meg. Boromisza Tibor püspök ezt az akciót jogtalan beavatkozásnak tekintette egyházmegyéje belügyeibe. Még nagyobb felháborodást váltott ki a püspökségen a nagykárolyi Gauamt XI. Pius pápához intézett memoranduma, amely a részben jogos, részben jogosnak vélt követelések mellett dehonosztáló megjegyzéseket is tartalmazott a szatmári papságról.

Közismert tény volt, hogy a szatmári sváb vagy elmagyarosodott sváb falvak lakói mélyen vallásos, egyházukhoz, papjukhoz ragaszkodó emberek voltak. Német értelmiség híján ezekben a falvakban, a magyar iskolákban végzett tanítók és főleg a papok nemcsak lelki, hanem politikai vezetőknek is számítottak. Schwager, temesvári német konzul egyenesen patriarchális kötődésről beszél a svábok és papjaik között.¹⁰ Ezt a patriarchális viszonyt

10 PAAA – ADGB, Band 153/2. Schwager temesvári konzul jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1933. december 16.

támadta már kezdeti szakaszában is a német mozgalom. Fritz Winterhofen (a szatmári német mozgalom vezetője) a *Mitteilungen* lapjain az elmagyarosodás okai között első helyen említette „az egyház elmagyarosító magatartását az iskolákban és templomban”, és csak ez után sorolta a magyar állam 1918 előtti nemzetiségi politikáját.¹¹ Egy magát ébredő svábnak nevező szerző pedig Winterhofenhez hasonlóan a következőt állította: „Plébános úr, én még azt is merem állítani, hogy nem a magyar kormány tépte le gyermekeink ajakáról az édes anyanyelvet, hanem önök, felekezeti iskola-igazgatók”.¹² Ilyen és ezekhez hasonló hangvételű röpiratok, újságcikkek sora jelent meg a mozgalom vezetőinek, illetve híveinek tollából. 1926 márciusában már Haas temesvári konzul is károsnak tartotta a mozgalom egyházellenes élet a német külügyminisztériumnak írt jelentésében. Utalt egy röpiratra, amely hevesen támadta az „elhízott papokat”, és úgy látta, hogy meg kell gátolni a mozgalom ilyen irányba való továbbfejlődését.¹³ Schwager temesvári konzul „A német mozgalom és magyar érzelmű papság Szatmárban” című 1933-as jelentésében a papság 70%-át német származása mellett erősen elmagyarosodottnak tartotta, akik nemzeti kötelességnek érzik, hogy befejezzék a magyarosítást, vagy legalábbis fenntartsák a korábban elért állapotokat. Emellett azonban azt is jelentette, hogy a németérezelmű svábok és a nagyrészt magyarérezelmű papság között kialakult ellenséges viszony a helyi német politikai vezetés hibáinak köszönhető, akik tulajdonképpen magánjellegű hadjáratot folytattak a papság ellen, s többek között arra buzdították a híveket, hogy ne fizessenek egyházadót. A magyar iskolák elleni harcukban pedig a román politikai és közigazgatási vezetés segítségét vették igénybe, és igen nagy szerepük volt az egyes iskolák elleni törvénytelen intézkedések kieszközlésében is.¹⁴ A német oktatásért folytatott küzdelem Szatmárban pedig egyenlő volt a magyar iskolák ellen folytatott harccal.

Boromisza Tibor püspök halálát (1928. július 9.) követően az egyházmegye élére kerülő Szabó István német mozgalommal szembeni ellenszenvé közismert volt. Kinevezése ezért „nagy örömet keltett a magyarok körében”.¹⁵

11 Mit akarnak a szatmári svábok? Válasz Dr. Scheffler János Szabad Szóban megjelent cikkére. *Mitteilungen*, 1926. április 4.

12 SzPL, Ezért uram, ezért. Röpirat 1926-ból.

13 PAAA - ADGB, Band 172/1. Sathmarer Schwaben, Haas temesvári konzul a német külügyminisztériumnak, 1926. március 6.

14 PAAA - ADGB, Band 153/2. Schwager temesvári konzul jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1933. december 16.

15 *Historia Domus*, Nagykároly, IV. kötet. 64.

Mielőtt továbbmennénk a szatmári püspökség és a német mozgalom viszonyának elemzésében, kis kitérőt kell tennünk. 1927. május 10-én hosszú tárgyalások után Pietro Gaspari bíboros és Vasile Goldiș miniszter Romában aláírta a Szentszék és Románia közötti konkordátumot. A konkordátum ratifikálására 1929. július 7-én került sor. A 24 cikkből álló dokumentum kimondta minden rítusú katolikus szabad vallásgyakorlását. A görög katolikusok számára a meglévő egyházmegyék mellé Nagybánya központtal egy új egyházmegyét létesített, így a görög katolikus egyház szervezete a következőképpen alakult át: érseki székhelye Balázsfalva, suffragán püspökségei: Szamosújvár (Kolozsvár székhellyel), Nagyvárad, Lugos és Nagybánya lettek. A latin szertartású egyházmegyék egy egyháztartományban egyesültek Bukarest székhellyel, és négy suffragán püspökséggel: a gyulafehérvári (volt erdélyi), a temesvári (volt csanádi), a szatmár-várad *aeque principaliter* (egyenrangúan) egyesített és a Iași-i egyházmegyék.¹⁶ A konkordátum értelmében a Szentszék az 1930. június 5-én kelt *Sollemni conventione* kezdetű bullájával a Szatmári és Várad püspökségeket egyenrangú püspökségekként egyesítette. Az ezeréves és másfélmillió hívet számláló erdélyi és határ menti katolikus püspökségeket a konkordátum a 26 egyházközséget számláló bukaresti római katolikus püspökség alá rendelte. A bukaresti román püspök – Alexandru Teodor Cisar – lett az érsek, akit a konkordátum értelmében a román kormány szenátusi tagsághoz is juttatott. Így a magyar katolikusoknak nem volt magyar származású egyházi képviselőjük a szenátusban. Emellett a görög és római katolikus püspökök egy püspöki tanácsba kerültek, amelyben többségben voltak a román püspökök (7 román és 3 magyar püspök).

A két püspökséget tehát egyesítették, a püspöki szék azonban üres maradt. Az új püspök személye a magyar határ mentén elterülő szatmár-nagyvárad egyházmegyében nemcsak az egyházi ügyek szempontjából, hanem politikai és kulturális szempontból is meghatározó jelentőséggel bírt. Nem véletlen tehát, hogy a kinevezés kérdése mindenki számára fontos volt: a román kormány, a szatmári németek, a bánáti svábok és természetesen a magyar fél is diplomáciai akciókba kezdett a bukaresti nunciátúrán és a Vatikánban. A román vezetés olyan püspököt szeretett volna látni, aki támogatja a sváb nemzeti ébredést, és így gátat vet a további magyarosodásnak. A németek ugyanezt akarták, és reménykedtek abban, hogy az új püspök, ha nem is támogatja mozgalmukat, legalább semleges álláspontra helyezkedik

16 Marton József. Az erdélyi katolicizmus 90 éve (1900–1990). Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2008. 49–62.

a kérdésben. A nagykárolyi Gauamt már 1928-ban a XI. Pius pápához intézett memorandumában arra kérte a pápát, hogy körültekintően járjon el, amikor az új püspököt kinevezi, és lehetőleg német származású személyt válasszon.¹⁷ A magyar politikai és egyházi vezetés pedig természetesen a magyar érdekeket szolgáló személyt látott volna szívesen a püspöki székben.

Minden politikai erőnek megvolt a maga püspökjelöltje. A temesvári német vezetők szívesen látták volna az egyesített szatmár-nagyváradai egyházmegye élén *dr. Joseph Korner* temesvári teológia professzort vagy *Mathias Ferch* temesvári kanonokot. Kräuter Ferenc bánati politikus a vatikáni német követségen *dr. Joseph Korner* professzor kinevezése mellett lobbizott. Több szempont érvényre jutását is fontosnak tartotta az új püspök kiválasztásában: a szatmári papságnak el kellett fogadnia az új püspököt, nem magyar származású személy esetén feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy a kinevezett jól beszéljen magyarul, és bárki legyen is az, a svábokkal szemben legalább jóindulatú semlegességet kell tanúsítania.¹⁸

1929-ben Busse temesvári konzul *Fiedler István* temesvári kanonokra hívta fel a bukaresti német követ figyelmét. A konzul Fiedlert feddhetetlenségnek, igazságosan gondolkodó férfiúnak tartotta, aki a nemzeti mozgalmaknak szabad utat engedne, s képes lenne a magyar papság magyar nemzeti buzgóságát megállítani. Emellett felhívta a figyelmet arra is, hogy a bánati Német-Sváb Népközösség támogatását is bírja.¹⁹ A szatmáriak által javasolt *Unterwegert* Kräuter képviselő nem tartotta alkalmasnak a tisztség betöltésére, mivel az szerinte betegsége miatt sem testileg, sem lelkileg nem volt felkészülve arra a harcra, ami püspökként Szatmáron várta.²⁰ Levéltári források szerint Winterhofen szívesen látta volna *Josepf Nischbachot* is a püspöki székben, aki ez idő tájt a temesvári katolikus tanítóképző, a Banatia igazgatója volt.²¹

A budapesti kormány *Mayer Antal* nagyváradai apostoli adminisztrátor kinevezése mellett foglalt állást Rómában, ugyanakkor *Monay Ferenc* mino-

17 SzPL, A Gauamt levele XI. Pius pápának. Nagykároly, 1928. szeptember 10.

18 PAAA - ADGB, Band 172. Von Bergen a vatikáni német követségről a német külügyminisztériumnak. Róma, 1928. október 24.

19 PAAA - ADGB, Band 172. Busse jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1929. május 10.

20 PAAA - ADGB, Band 172. Kräuter levele a bukaresti német követségnek, 1928. augusztus 5.

21 PAAA - ADGB, Band 172. Busse jelentése a bukaresti német követségnek, 1929. november 19.

rita atyát is elfogadható jelöltnek tartotta. A temesvári konzul egyik személyt sem találta jó megoldásnak. Monayt ugyan nem tartotta németellenesnek, de nem hitte, hogy a szatmári papság ezen magatartásán képes lenne változtatni.²² Mayer Antal kinevezése magyar érzelmű volta miatt nemcsak a német, de a román kormány részéről sem jöhetett szóba annak ellenére sem, hogy a bukaresti nuncius és Valeriu Traian Frențiu nagyváradi görög-katolikus püspök is őt támogatta.²³

A bukaresti érsek saját kanonokját, *Zombory Lászlót* szerette volna a püspöki székben látni. Zomboryval – a temesvári konzul szerint – óvatosan kell bánni, látszólag németbarát, de a valóságban magyar érzelmű, így semmi esetre sem várható tőle, hogy a szatmári papság magyarosító politikájának véget vessen.²⁴ Szintén sokan számítottak *Szabó István*, a szatmár-nagyváradi egyházmegye apostoli kormányzójának püspöki kinevezésére.²⁵

A román kormány a nagyváradi román nemzetiségű kanonok *dr. Iosif Pop* kinevezésének támogatásán fáradozott. A temesvári konzul érdekes álláspontra helyezkedett ez ügyben: megfontolandónak tartotta, hogy egy sovinszta magyarral szemben még egy román jelölt is jobb lehet, már csak azért is, mert az a magyarosítást biztos minden eszközzel leállítaná. Ráadásul előnyei is lennének a román kormánnyal való együttműködésnek. Busse véleménye szerint románosító politikától jelenleg nem kell tartani, és a készülő kisebbségi törvény – egyházi téren legalábbis – biztosítja majd a szabad nemzeti-kulturális fejlődést.²⁶ Közben a bukaresti nuncius, Angelo Maria Dolci (1923–1932 között bukaresti nuncius) a püspöki széket a volt csanádi egyházmegye²⁷ temesvári apostoli kormányzójának Pacha Ágostonnak ajánlotta. Személye ellen a román kormánynak sem volt kifogása, sőt azt remélték, hogy Pacha megállíthatja a szatmári németiség további aszsimilációját. Pacha azonban nem vállalta a feladatot, annak ellenére sem, hogy Iuliu Maniu miniszterelnök külön megbízottat küldött hozzá.²⁸ Pacha

22 Uo.

23 Uo.

24 PAAA – ADGB, Band 172. Busse jelentése a bukaresti német követségnek, 1929. április 28.

25 Tempfli Imre: Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora, 1892–1966. METEM, Budapest, 2002, 39.

26 PAAA – ADGB, Band 172. Busse jelentése a bukaresti német követségnek, 1929. április 28.

27 Az első világháború után a csanádi egyházmegye három részre szakadt, a Romániához került részen 1923-ban felállították a temesvári apostoli kormányzóságot, amelyet 1930. augusztus 15-én egyházmegyei rangra emeltek.

28 Tempfli: i. m. 39.

az egyesített szatmár–nagyváradai püspöki széket ugyan nem fogadta el, az 1930. augusztus 15-én felállított temesvári egyházmegye püspöki székét azonban igen.

Busse 1929. szeptember 29-én fontos jelentést küldött a bukaresti német követségre. Ebben arról tájékoztatta a követet, hogy Kräuter képviselő szigorúan bizalmasan beszélt arról, hogy a bukaresti nuncius már megkapta a püspöki kinevezési oklevelet, de a kinevezendő személy neve még üresen áll a dokumentumon. A nuncius azt az utasítást kapta, hogy cselekedjék belátása szerint, és vagy Fiedler István temesvári kanonok, vagy pedig Korner temesvári teológia professzor nevét írja az okmányra. A nuncius Maniu döntésére várt.²⁹

Kilenc nappal az új püspök kinevezése előtt von Mutius bukaresti német követ jelentette Berlinnek, hogy Blaskovics Ferenc prelátustól szerzett értesülése szerint napokon belül kinevezik Fiedler Istvánt az egyesített egyházmegyék püspökévé. A kinevezéshez Maniu is beleegyezését adta. Blaskovics úgy ítélte meg, hogy Fiedler a német mozgalom szempontjából csak előnyös lehet, jóllehet elsősorban pap, de objektív és energikus, a magyarosító politikát – hasonlóan a román kormányhoz – nem fogja megtűrni.³⁰

Fiedler István kinevezését hosszú harc, többé-kevésbé titkos keresgélés, intrikák előzték meg. A román kormány nem titkolta, hogy a határzónában mindenképpen német jelöltet látna szívesen. Busse temesvári konzul pedig abban bízott, hogy Fiedler támogatja majd a szatmári svábok jogos kérését, és véget vet a magyar érzelmű papság támadásainak. Azt is remélte, hogy teljesíti a német vezetők ez idáig beadott kérelmeit, melyekben a svábok német iskolát és prédikációt kérnek, s amelyeket Szabó István apostoli kormányzó válasza sem méltatott. Fiedler kinevezésétől nagy változást várt német nemzeti szempontból.³¹

A szentszéki kinevezés szerint az egyesített szatmár–nagyváradai egyházmegye püspöke 1930. október 16-tól Fiedler István lett, a püspöki székhely pedig Szatmárnémeti.

Közben Pacha Ágostont kinevezték temesvári püspöknek. Szentelése és székfoglalója 1930. november 29-én volt. Az ünnepségen a papságot latinul

29 PAAA - ADGB, Band 172. Busse jelentése a bukaresti német követségnek, 1930. szeptember 29.

30 PAAA - ADGB, Band 172. Mutius követ jelentése a német külügyminisztériumnak, 1930. október 7.

31 PAAA - ADGB, Band 172. Busse jelentése a német külügyminisztériumnak, 1930. október 14.

szólította meg, majd románul, németül és magyarul szólt az egybegyűltekhez.³² Fiedler István valószínűleg a konkordátum egyházmegyéket egyesítő pontja ellen tiltakozott, amikor elsőnek 1930. december 7-én a régebbi központban, a nagyváradi székesegyházban szenteltette fel magát.³³ Egy jelentés szerint a nagyváradi ünnepség „magyar jellegű” volt. December 14-én a szatmári székfoglaló alkalmából az új püspök csak magyarul prédikált, de az ünnepségen őt köszöntő sváb parasztoknak és német vezetőknek németül válaszolt. Első körlevelét pedig magyarul és németül írta.³⁴

A román kormány, valamint a szatmári és bánásági német vezetők elégedettek voltak az új püspök kinevezésével. A magyar lapok azonban – főleg a Kolozsváron megjelenő *Keleti újság*, az *Ellenzék* és a *Temesvári Hírlap* – felháborodottan támadták a vatikáni döntést.³⁵ Paál Árpád a *Keleti Újságban*, *Új püspök Szatmáron* című cikkében a következőket írta: „a sokat szenvedett magyarság ismét egy fájdalmas arculütést kapott onnan, ahonnan legkevésbé érdemelte” (ti. a Szentszéktől). Paál nem vonta kétségbe Fiedler papi fedhetetlenségét, azonban a kinevezés körülményeivel nem értett egyet, főleg azokkal a magyarázatokkal, amelyek a kinevezést kísérték, s amelyekből azt olvasta ki, hogy Fiedlerben nem annyira a papot, mint inkább a sváb nemzetiségű személyt nézték, akinek az lenne a püspöki missziója, hogy a szatmárvidéki sváb eredetű magyarságot visszánémetesítse.³⁶

A román kormánynak konkrét elvárásai voltak Fiedlerrel szemben. Az új püspök azt az utasítást kapta, hogy az egyházmegyei központokban a régi gárdát váltsa le, és új személyeket hozzon a püspöki aulába is.³⁷ Ami a német mozgalmat és követeléseit illeti, Fiedler püspök már 1931 februárjában részletes beszámolót kért a helyi plébánosoktól a falvakban uralkodó általános helyzetről. A feltett kérdések a hívek anyanyelvére, a prédikáció nyelvére, az imádság nyelvére, az iskolák tanítási nyelvére, illetve a hívek

32 PAAA – ADGB, Band 172. Busse jelentése a német külügyminisztériumnak, 1930. december 17.

33 Tempfli: i. m. 39.

34 PAAA – ADGB, Band 172. Busse jelentése a német külügyminisztériumnak, 1930. december 17.

35 Spectator (Krenner Miklós) október 10-én a Fiedler melletti döntést a Szatmár megyei németesítés és a román kormány érdekeinek összefüggésébe ágyazva kommentálta. MOL, K 428. 1081. cs. 447–48. Román és erdélyi magyar–német lapszemle, 1930. október 11.

36 Paál Árpád: Új püspök Szatmáron. *Keleti Újság*, Kolozsvár, 1930. október 13. A cikket közli Mons. Fodor József: Jóságos Atya és püspök. Fiedler István püspök élete. Duran's Kiadó, Nagyvárad, 2007, 9–11.

37 Tempfli: i. m. 39. Tyukodi Mihály atyával készített interjú alapján.

nemzeti megoszlására vonatkoztak. Hasonló kérdőívben 1932-ben a német mozgalomról, annak az egyházra gyakorolt káros vagy áldásos hatásáról érdeklődött a püspök.

Nem sokkal a püspöki székhely után Stefan Wieser a Gauamt nevében fordult Fiedler püspökhöz. Felhívta a püspök figyelmét a német papok hiányára, javaslatot tett egy német apácázárda felállítására, végül pedig felrótta neki, hogy ezidáig csak a mozgalom „ellenségeitől” kért tájékoztatást.³⁸

Mind a német vezetők, mind a román kormány előtt hamar világossá vált, hogy a Fiedler püspök személyéhez fűzött reményeik illúzióknak bizonyultak.³⁹ A püspökségre egymás után érkeztek a panaszlevelek minden oldalról. Az elmagyarosodott sváb falvak bezárt iskolákról (pl. Józsefháza), a tanügyi hivatalok állandó fenyegetéseiről számoltak be. A szülők tiltakoztak az ellen, hogy gyermekeik két idegen (román és német) nyelven tanulnak, vagy büntetés kilátásba helyezése miatt gyermekeiket kénytelenek az állami német tagozatra küldeni. Az elbocsátott tanítók is tollat ragadtak, akik azért veszítették el állásukat, mert nem beszéltek tökéletesen a német vagy román nyelvet, vagy mert nem volt hitelesítve a diplomájuk, holott azt már 1924-ben hivatalosan is megkérték.⁴⁰

Másfelől hivatalos értesítések érkeztek a zilahi, nagyváradi és szatmári tanfelügyelőségtől is, hogy egyes iskolákban többszöri felszólítás ellenére sem hajtották végre az utasításokat, vagyis nem tértek át a német tannyelvre, a német származású gyerekeket pedig magyarként iktatják. De jöttek panaszlevelek a német hívek nevében is, akik papjaikat a legkülönbözőbb okok miatt marasztalták el. A nántúiek például arra panaszkodtak, hogy papjuk csak „iszik, kártyázik, táncol, de nem gyóntat németül”. Német prédikációt, német hittanórát, az iskolában pedig német oktatást kértek az új egyházi főméltóságtól.⁴¹

A püspök reagálásaiból kiderül, hogy egyik félle szemben sem kívánt elfogult lenni. Arra törekedett, hogy ne a külső társadalmi, politikai szerveze-

38 SzPL, Stefan Wieser levele Fiedler püspöknek, 1931. február 1.

39 A román kormány és a szatmári német vezetők csatlósását a bukaresti követ is jelentette Budapestre. Egyúttal tájékoztatta a külügyminisztériumot arról, hogy a püspök elleni akciók előbb-utóbb a Vatikán irányában is beindulhatnak. MOL, K 63, 241. cs. 1933-27/44-6207. Magyar bukaresti magyar követ jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Bukarest, 1933. július 16.

40 SzPL, Jegyzőkönyv a kálmándi iskolaszék üléséről, 1931. március 15.

41 SzPL, A nántúii hívek német nyelven írt levele a püspökhöz. (24-en írták alá.) 1931. márciusa.

tek befolyása, hanem a helybéli lakosság akarata érvényesüljön minden kérdésben. Ennek szellemében válaszolt a nántúiek levelére is. Megígérte, hogy kivizsgálja a kérések, panaszok jogosságát. Az oktatás nyelvét illetően az volt a határozott álláspontja, hogy azt egyedül a szülők hivatottak eldönteni. A püspök többször fordult levélben a miniszterhez a bezárt józsefházi iskola és kálmándi magyar óvoda ügyében is. Ugyanakkor mindent megtett azért is, hogy német papot szerezzen a nagykárolyi német kollégium élére. Schwager temesvári konzul szatmári látogatásakor a püspök kemény szavakkal illette a német mozgalmat, s azt állította, hogy terrort alkalmaznak a katolikus magyarság, az egyház és a papság ellen.⁴²

Az általa bekért adatok nyomán, Fiedler püspök a szatmári-nagyváradai német származású híveket 1933-ban 5 csoportba osztotta (sajnos a falvak nevét nem adta meg):

- 4 falu 4468 német katolikus lélekkel, ezek egymástól messze esnek, a pasztoráció német. Problémák nincsenek.

- 5 falu 3062 lélekkel, svábul beszélnek, az iskola és az egyház nyelve is német. Nehézségek nincsenek.

- 6 falu 6504 lakossal, akik svábul beszélnek, de sokan magyarnak vallják magukat. Az iskola német nyelvű, de sokan kérik a magyar tanítási nyelvet is. Az idesorolt falvakban a lakosság nagy része sváb, az iskola és a prédikáció nyelve is német. A magyar gyerekek az állami iskola román tagozatára járnak, a szülők pedig a protestáns istentiszteletre – a nyelv miatt. A püspök szerint nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a német mozgalmat anyagilag támogatják (pl. ösztöndíjak), tehát nem biztos, hogy mindenki meggyőződésből lett a mozgalom híve. Ugyanakkor sokan közülük nem akarnak egyházadót fizetni, és nem járnak rendszeresen templomba. (Mezőpetrit külön kiemeli, ahol a lakosság nagy része magyar tanítást szeretne, a tanügyi hivatal ennek ellenére a németet szorgalmazta. A templomban a prédikáció és az ének már évek óta magyar nyelvű. Néhány év múlva, mire a mostani diákok férfikorba érnek, lehetségessé válhat a német nyelv bevezetése a templomban is. A püspök szerint türelemre van szükség, míg az új generáció felnő, mert a mostani magyarnak érzi magát.)

- 8 falu 9643 lélekkel. Nagyon kevés a sváb, a lakosság nagy része magyar érzelmű, a családban is magyarul beszélnek. Az állami iskolákban németül és románul tanítanak, az eredmény nem kecsesgető.

42 PAAA – AGDB, Band 153/2. Schwager temesvári konzul jelentése. Temesvár, 1933. április 10.

- 8 falu 16 336 lélekkel, a lakosság teljesen elmagyarosodott, nem beszélnek svábul, esetleg csak azok, akik nemrég más falvakból telepedtek le.

A püspök arra a következtetésre jutott, hogy igen kevés azoknak a száma, akiknél az újranémetesítés sikerrel járna. Hozzáfűzte azonban, hogy újraeledő német identitásuktól sem lennének jobb román állampolgárok.⁴³

Fiedler püspök 1933 decemberében, második római látogatása alkalmával a Szentszékeknek írt beadványában leírta, hogy 29 ezer német származású híve közül már csak mintegy 8000 vallja magát németnek.⁴⁴ Hat-hét egyházközség kivételével pedig már nem lehet a német nyelvet bevezetni a templomba, mert a sváb nyelvet csak öregek értik és beszélik.⁴⁵

Mint láttuk, a püspök több olyan nyilatkozatot is tett, amelyből jól rekonstruálható a német mozgalommal kapcsolatos álláspontja: ahol jogosnak tartotta a megfogalmazott igényeket, ott teljesítette azokat, ahol azonban nem, ott nyíltan szembefordult a román kormány és a német mozgalom követelései.

Fiedler püspök „nem oldotta meg” az iskolakérdést, legalábbis nem úgy, ahogy azt a Gauamt és a román kormány várta tőle. 1931-től már nyíltan támadták különböző újságcikkekben, és igen súlyos vádakot hoztak fel ellene. A *Curentul* című lap 1931-ben egyenesen azzal vádolta a püspököt, hogy „a nyugati határ mentén, az elmagyarosítás szolgálatában állt.”⁴⁶

Ghița Pop (az első Maniu-kormány kisebbségi államtitkára) parlamenti képviselő egyik felszólalása alkalmával kirohant a püspök ellen: „Miért hagyja és tűri a kormány, hogy Fiedler megakadályozza a szatmárvidéki elmagyarosodott svábok visszanémetesítését?”⁴⁷ - tette fel a kérdést. Ghița Pop támadásai nem maradtak a parlament falai között. Az *Adevărul* 1933. július 21-én megjelenő számában nyílt támadást indított Fiedler püspök ellen, ekkor Kajaba László mezőtelegdi plébános miatt, akit a magyar-román határon tartóztattak le, és állítólag találtak nála egy kérvényt, amelyben szabadságolását kérte a békeszerződések revíziójáig, és a püspök ahelyett, hogy felfüggesztette volna, engedélyezte a szabadságot. Pop így folytatta a cikket: „Ez a katolikus püspökség veszedelmes központja azoknak a rendszeres üzemeknek, amelyek a román állam és a trianoni békeszerződés által megsabott rend ellen folynak. A nagyváradi-szatmári római katolikus püspök-

43 SzPL, Fiedler püspök levele mons. Aloysio Arrigoni pápai kamarásnak, szentszéki ügyvivőnek, a bukaresti nunciatura munkatársának. Szatmárnémeti, 1933. augusztus 5.

44 Először 1931 februárjában Pacha püspökkel együtt járt Rómában.

45 Tempfli: i. m. 40.

46 Lapszemle. Magyar Kisebbség, 1931. május 1., 360.

47 Fodor József: i. m. 61.

ség lelkészi kara az ország földjén Horthy kormányzó hadseregét képezi, parancsnokuk pedig dr. Fiedler István püspök... Az egész papság, élén a két káptalannal, a magyarság szolgálatában áll, de nem a vallás, a magyar nyelv, a magyar lelkiismeret, a magyar nemzetiség védelmét jelentő magyar kisebbségi eszme szolgálatában, hanem az agresszív, bosszúra törekvő és irreverenda magyarságot szolgálja, amely ellensége országunk határainak. Mit tett Fiedler püspök, hogy a dolgoknak az állapotán változtasson?... Nem adhatna nekünk a püspök úr pontos felvilágosítást? A pohár megtelt!... Fiedler püspöknek távoznia kell a püspöki aulából. Ez az egyházmegye annyi magyar, vagy elmagyarosodott **magyarhoni** püspök után német püspököt kell, hogy kapjon, hogy a hívei létszámának csaknem felét kitevő szatmár-megyei svábok elmagyarosításának egyszer már vége legyen, és, hogy a román állam biztonsága, tekintélye és súlya megerősödjék, és biztosított legyen az ország határainak szétrombolására irányuló aknamunkával szemben”⁴⁸

Ghița Pop újabb újságcikkben folytatta Fiedler püspök és a szatmári papság elleni támadásait. Azt állította, hogy a szatmár-nagyvárad egyházmegye régóta gyenge pontnak tekinthető Románia nemzeti politikájában. „Csak jókívánásaimat fejezhetem ki a román kormánnyal szemben elhatározása miatt, hogy Fiedler püspök ügyében lépéseket tesz a Szentszéknél. ... A szatmári svábok elnemzetietlenítésének fő tényezője a római katolikus egyház. A katolikus pap határtalan tekintélye a sváb parasztok között ebben a térségben végzetessé vált az etnikai kifejlődésre... Az utóbbi időben a katolikus papság magyar asszimilációt siettető tevékenysége megkétszereződött. Ennek a mintegy 50 ezer léleknek a magyarosítása nagy nemzeti problémává lett a magyarság részére. Mivel a magyar elem Nagykaroly környékén nem alkot többséget, a revíziós tevékenység a legnagyobb erőfeszítéseket teszi a svábság teljes asszimilálása érdekében... A szatmár-nagyvárad püspökségnek az a missziója, hogy előkészítse a népszavazást ezen a zónán, a svábok elmagyarosítása és egy magyar többség megteremtése által, ott, ahol ez ma nem létezik. Íme, a probléma lényege, íme Fiedler püspök ügyének jelentősége. Senki nem kéri Fiedler püspöktől, hogy egy németesítő, még kevésbé románosító akciót indítson meg a megyéjében levő magyarok között. Amit vártak, hogy ez a sváb származású püspök megértse kötelességét, ami abban állott, hogy véget vessen nemzettestvérei között a magyarosításnak, és hogy közreműködjön annak az akciónak eltávolításánál és megsemmisítésénél, amely egyenesen a román állam területi integritására

48 Az Adevarulban megjelenő teljes cikket lásd: Magyar Kisebbség, 1933. augusztus 16., 478-480.

tör. ... Meg kell mondanunk, hogy Fiedler püspök elárulta a sváb ügyet, megcsalta az ország kormányát a hozzá fűzött reményekben, és súlyosan visszaélt a királyi bizalommal. ... A magyarosítás tovább folyik... Csak teljes és radikális megoldást látunk lehetségesnek: Fiedler püspök helyettesítését egy igazi német érzelmű preláthus által.” Gyárfás Elemér az *Erdélyi Lapok* 1933. augusztus 1-jei számában megvédte Fiedler püspököt, akit még a balázsfalvi görög katolikus érsekség félhivatalos lapja, az *Unirea Poporului* is megtámadott.⁴⁹

Von Schulenburg bukaresti német követ értesítette a német külügyminisztériumot a püspököt ért támadásokról, s külön kiemelte Ghița Pop *Adevărulban* megjelent cikkét. A követ véleménye azonban jóval árnyaltabb volt. Nem vádolta irredentizmussal a püspököt, szerinte csupán arról volt szó, hogy Fiedler német származása ellenére sem tudta kivonni magát magyar érzelmű papjai nyomása alól. Ugyanakkor azt is jelentette, hogy a román minisztertanács úgy döntött, panaszt emel Fiedler ellen a Szentszéknél.⁵⁰

A román kormány tehát minden téren elégedetlen volt Fiedler püspök működésével. A Szentszékhez beígért panasz nem maradt el. 1933 szeptemberében a bukaresti pápai nuncius már azt panaszolta Pacha temesvári püspöknek, hogy a Szentszék nem lesz képes sokáig ellenállni a román kormány nyomásának, hogy Fiedlert eltávolítsa a püspöki székéből. A nuncius úgy döntött, hogy javasolni fogja Pacha és Fiedler cseréjét.⁵¹

Fiedler püspököt azonban nemcsak román részről támadták, Busse temesvári német konzul sem volt megelégedve tevékenységével. 1932-ben azt írta a bukaresti német követnek, hogy a bánáti és az aradi Gaunál az egyházi ellátás kielégítő, ami viszont nem mondható el Szatmárról, ahol a szinte kivétel nélkül magyar érzelmű papság a templomot és iskolát a magyarosításra használja.⁵² Egy szentszéki jelentés értelmében még az a „lehetőség” is felmerült, hogy a szatmári egyházmegye egy részét leválasztanák és a jászvárosi püspökséghez csatolnák. Erre csak azért nem kerülhetett sor, mert a

49 Magyar Kisebbség, 1933. szeptember 1. A beígért folytatás: Ghița Pop második cikke, 513–515. Már az *Unirea* is, 515–516.

50 PAAA - ADGB, Band 153/2. Satmarer Deutschtumsbewegung. 1933–1934. Schulenburg jelentése a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1933. július 25.

51 PAAA - ADGB, Band 153/2. Schwager konzul jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1933. szeptember 30.

52 PAAA - ADGB, Band 1. Deutschtumsbewegung in Satmar, 1931–1933. Busse temesvári konzul jelentése a bukaresti német követségnek. Temesvár, 1932. január 18.

konkordátum már rendezte a katolikus egyház szervezeti felépítését Romániában.⁵³

Mint láttuk, nem egészen három évvel a püspöki kinevezés után Fiedlert már nem nézték jó szemmel Bukarestben. „Maniu miniszterelnök rossz véleményvel van püspök úr működése felől” – írta 1933 júliusában Zombory László bukaresti kanonok. Tény, hogy a „kegyelmes úr” kizárólag Cisar bukaresti érsek úr hozzájárulása és garantálása alapján lett püspök. De Fiedler hibák sorozatát követte el azzal, hogy – Cisar érsek és a levél írója helyett – más, rossz tanácsadókat választott, papjaival együtt ebédel, nem tart fenn szívélyes viszonyt az állami hatóságokkal, ritkán látogat Bukarestbe, akkor is csak egy-két napot tölt ott. Zombory szemében azonban Fiedler a legsúlyosabb hibát Kajaba László ügyében követte el.⁵⁴ Emiatt akár bíróság elé is kerülhet, ami nemcsak a lemondással, de súlyos büntetéssel is járhat. Zombory szerint a püspöki szék a legkényesebb politikai állások egyike, ebből a szempontból a szatmár-nagyváradai pedig a lehető legérzékenyebb pozíció, ahol a legnagyobb körültekintés és politikai okosság elkerülhetetlenül szükséges.⁵⁵ Noha Zombory nem említette a szatmári egyházi iskolák ügyét, nyilvánvaló, hogy hiányolták a püspök határozott fellépését a német követelések teljesítése érdekében.⁵⁶

Fiedler püspök véleménye szerint azonban a német mozgalom eddig csak morális károkat okozott, demoralizálta híveit, és ennek ellenkezőjéről a mozgalom vezetői sem tudták eddig meggyőzni.⁵⁷ Meggyőződése volt, hogy a békétlenségről a mozgalom vezetői tehetnek, és határozottan arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Gauamt nem foglalkozhat egyházi ügyekkel.⁵⁸

53 PAAA – ADGB, Band 1. Deutschtumsbewegung in Satmar, 1931–1933. A szentszéki német követség jelentése a német külügyminisztériumnak. Róma, 1933. április 19.

54 A püspököt azzal vádolták, hogy aláírta Kajaba szabadságkérelmét. Kajaba szabadságolását kérte, míg a határok nem módosulnak.

55 SzPL, Zombory László bukaresti kanonok levele Fiedler püspöknek. Bukarest, 1933. július 18.

56 Zomborynak az ügyben játszott szerepével kapcsolatban az erdélyi magyar sajtó is megosztott volt. A lapok nagy része szerint a Fiedler elleni támadásban a „renegát” Zombory komoly szerepet játszott. A katolikus Ellenzék azonban határozottan cáfolta ezeket a híreket. MOL, K 428, 1083 cs. Román és erdélyi magyar–német lapszemle, 1933. augusztus 7., 319.

57 PAAA – ADGB, Band 153/2. Sathmarer Deutschtumsbewegung, 1933–1934. Fiedler püspök levele Schwager temesvári konzulnak. Szatmárnémeti, 1933. április 8.

58 PAAA – ADGB, Band 153/1. Szerző és dátum ismeretlen, feltehetően a temesvári konzulátus a bukaresti követségnek, 1931–32 fordulóján.

A román kormány az iskolakérdést 1934-ben végül a püspök feje felett rendezte: bezáratta azokat az egyházi iskolákat, amelyek nem tértek át a német tanítási nyelvre. A temesvári konzulátus által készített feljegyzés szerint Scheffler János kanonok a bezárt iskolák ügyében Rómába készült. A német külügyminisztérium szatmári bizalmi embere a magyarbarát Schefflert nagyon jó politikusként jellemezte, ezért javasolta, hogy meg kell őt előzni, nehogy sikerüljön neki kellemetlen légkört teremtenie a Vatikánban a sváb mozgalommal szemben.⁵⁹

Az iskolakérdés „megoldása” után sem szűnt meg a papság ellen folytatott harc. Egy, a *Gazeta de Vest* című újságban 1935-ben megjelent cikk szerint az észak-erdélyi papság minden eszközzel harcolt a román állam ellen, és továbbra is a svábok elmagyarosításán fáradozik. Az újságcikk név szerint felsorolja az érintett papokat, illetve azok Romániával és a németességgel szemben elkövetett „bűneit”. Azért érdemes számba venni ezeket, mert általában ilyen és ezekhez hasonló vádakkal illette a Gauamt vezetősége a papságot. Lássunk néhány példát. A cikkíró szerint Botlinger Pál eródi plébános például mindenütt hangoztatja, hogy 100%-os magyar, és szégyellné, ha svábnak született volna. Hartmann Ferenc madarászi pap megtiltotta az anyjának, hogy svábul vagy németül beszéljen. Schwegler Lajos a nagykarolyi iskolában azt mondta a diákoknak, „tanuljatok csak magyarul, rövid időn belül újra magyarok lesztek!” Kajaba László – mint láttuk – szabadságot kért a püspöktől, míg határrevízió nem lesz. A csanálói pap irredenta dalokat énekel a fiataloknak. Olyan tiszta sváb falvakban is, mint Mezőpetri, Mezőterem, Szakas, a papok – noha tudnak svábul – a hívekkel csak magyarul beszélnek. Megtiltják a gyerekeknek, hogy svábul köszönjenek nekik, az iskolákban pedig a magyar terror leírhatatlan. Agitálnak a szószéken és a gyóntatószékben is. A szerző azt állította, hogy a sváb falvakban a papok a Magyar Párt besúgói. Az újság a püspököt sem kímélte. Felrótta neki, hogy az ellene és papjai ellen emelt vádakra nem válaszol, sőt azokat a papokat, akik megtagadták a német tanítást és iskolájukban magyarul tanítottak, megjutalmazta⁶⁰ – állította a *Gazeta de Vest*.

A vádak egy része apró-cseprő pletyka volt, melyeket bizonyítani és cáfolni sem lehetett, de nem is volt érdemes. Céljuk nyilvánvalóan a hangulatkeltés volt a katolikus papok és a püspök ellen.

1935-ben Stefan Wieser azzal a kéréssel fordult Valerio Valeri bukaresti pápai nunciushoz (1933–1935), hogy az rendeljen el objektív vizsgálatot a

59 PAAA – ADGB, Band 153/2. Feljegyzés. A temesvári konzulátus a bukaresti német követségnek. Dátum ismeretlen, biztosan 1934-ben.

60 PAAA – ADGB, Band 153/3. Fiedler püspök papjai. Kivonat a *Gazeta de Vest*-ből.

szatmári egyházmegyében. Kérését azzal indokolta, hogy a helyzet már tűrhetetlen, és nem csak a papság, de maga a püspök is azzal vádolja a mozgalom vezetőit, hogy egyház- és papellenesek, pénzért dolgoznak és nem meggyőződésből.⁶¹ Választ feltehetően nem kapott, mert 1937-ben hasonló tartalmú levéllel fordult az új nunciushoz, Andrea Casulóhoz (1936–1947). Ezúttal azzal vádolta a papságot és a püspököt, hogy politikai okokból támadják a német mozgalmat, s a híveket arra buzdítják, hogy tartsák távol magukat tőle. A püspöknek azt vetette a szemére, hogy a mozgalom nemzeti jellege helyett, annak antiklerikális voltát hangoztatta. Wieser szerint a papság legsúlyosabb bűne, hogy a svábok egy részét eltávolította saját fájától.⁶²

Miközben Wieser több alkalommal is próbálkozott a nunciussal, a német külügyminisztérium egy, a temesvári konzulátuson keresztül érkezett, a szatmári papságot vádoló panaszcsomagot vizsgáltatott meg egy szakértővel, abból a célból, hogy azt megfelelő módon készítsék elő vatikáni előterjesztésre.⁶³

Közben Päclıșeanu miniszteri megbízott Szatmárba utazott, hogy helyben győződjön meg a papság és a mozgalom közötti viszony alakulásáról. Päclıșeanu látogatása után Wieser úgy látta, a kormány döntött: Fiedler püspökkel vagy nélküle, de rendet tesznek az egyházmegyében. A miniszteri megbízott szerint ugyanis a püspököt rövidesen Bukarestbe rendelik, ahol ultimátumot kap, amelyben arra kötelezik, szigorúan tiltsa meg papjainak, hogy a mozgalom ellen bármilyen módon fellépjenek; Scheffler Jánost távolítsa el a teológiáról; gondoskodjon német papokról: vagy Temesvárról hozasson ilyeneket, vagy vezesse be a német nyelvet a teológián. Mindenütt, ahol a nép németül imádkozik, a pap köteles a hívekkel együtt imádkozni, és ahol a hívek kérik, a pap kötelessége lesz németül prédikálni, a püspöknek pedig a német falvak papjaival és híveivel németül beszélni. Ahol az iskolában németül tanulnak, ott a hitoktatás nyelve is német lesz.⁶⁴

Egy 1939. január 12-én keltezett „*A szatmár-egyházmegyei magyarság sérelmei*” című irat a következőképpen foglalta össze a papságot ért sérelmeket: „A német eredetű magyarok visszánémetesítését szorgalmazó Kulturverein vagy Gauamt nevű szervezet évek óta újságcikkekben támadja az egyházmegye papjait és magát a főpásztort is. Minden faluban vannak

61 SzPL, Stefan Wieser levele Valerio Valeri nunciussal. Nagykároly, 1935. július 3.

62 SzPL, Stefan Wieser levele Andrea Casulónak. Nagykároly, 1937. május 25.

63 PAAA – ADGB, Band 153/2. A német külügyminisztérium szigorúan bizalmas levele a bukaresti német követségnek. Berlin, 1936. február 12.

64 PAAA – ADGB, Band 153/3. Wieser jelentése a temesvári konzulátusnak, 1937. február 20.

megfizetett embereik, akik állandóan jelentéseket küldenek a papokról polgári és egyházi hatóságokhoz, az érsekséghez és a nunciatúrához is. Nekik köszönhető, hogy több plébánostól megvonták az államsegélyt.”⁶⁵

Fiedler püspök még egy utolsó kísérletet tett a bezárt magyar nyelvű egyházi iskolák újraindítása ügyében. 1938-ban, némileg új politikai helyzetben, a kisebbségi státútum megjelenése után engedélyezte, hogy ott, ahol a szülők kérik, újrainduljon a magyar nyelvű oktatás. Az újraindított magyar oktatás rövid életű volt, és 1938 decemberében végleg bezárták a magyar iskolákat.

1939 őszén a román hatóságok tömeges letartóztatásokat hajtottak végre a magyar határ mentén és Erdélyben azon a címen, hogy ezeken a vidékeken titkos szervezkedést és szabotázsakciókat készítettek elő. Ennek a titkos szervezetnek állítólag több szatmár-nagyváradai egyházmegyes pap is tagja volt. A letartóztatások után kiállított jegyzőkönyvek szerint a tagok a nagyváradai püspökség autójával porcukornak álcázott dinamitot szállítottak volna Magyarországról, amit a szatmári püspökség portása, Kaiser Ferenc a püspöki palota levéltárában rejtett el titokban. Ugyancsak a jegyzőkönyv állítása, hogy az összeesküvők a püspökség pincéjében tartották gyűléseiket. A román hatóságok 1939 októberében 150 férfit és 6 nőt, köztük 12 szatmár-nagyváradai egyházmegyes papot tartóztattak le. A politikai rendőrség Fiedler püspököt három napig tartotta fogva. Noha a román kormány Fiedler ellen nem tudott semmilyen bizonyítékot felmutatni, kedvezőnek találta az alkalmat a püspök eltávolítására. A letartóztatások után választás elé állították: vagy lemond a püspöki székről, és nyugdíjba vonul – cserébe papjait szabadon bocsátják, és átteszik őket a magyar határon –, vagy pedig püspök marad, akkor viszont a papjait hazaárulás vádjával bíróság elé állítják. A Vatikán, mivel el akarta kerülni Fiedler lemondását, Pacha és Fiedler székcserejét ajánlotta a román kormánynak. A nuncius magához rendelte Pachát, és közölte vele a pápa szándékát. A román kormány azonban hallani sem akart a cseréről. Így 1939. november 8-án Fiedler István püspök Andrea Cassulo bukaresti nuncius előtt lemondott püspöki székéről. Lemondását az új pápa, XII. Pius még november 30-án elfogadta, helyette pedig Márton Áront nevezte ki az egyesített egyházmegyéek apostoli kormányzójává.⁶⁶

Több egyháztörténeti írás is elismeri, hogy egyes katolikus papok valóban részt vettek az említett szervezkedésben, ha nem is olyan formában,

65 SzPL A szatmár-egyházmegyei magyarság sérelmei. Szerző ismeretlen. 1939. január 12.

66 Tempfli: i. m. 48–50.

mint ahogy azt a rendőrségi jegyzőkönyvek állították.⁶⁷ Azt azonban kivétel nélkül cáfolják, hogy a püspöknek köze, vagy egyáltalán tudomása lett volna a szervezkedésről. Lestyán Endre prelátus-kanonok, nagyváradai székesegyházi plébános a *Historia Domusban* a következőket írta 1939. december 17-én: „Mindnyájunknak az a meggyőződése, hogy a szatmári püspöki rezidenciából kiinduló papi és világi titkos politikai szervezkedés miatt kellett a püspöknek távoznia. Ő teljesen ártatlan... Az igaz, hogy a püspök soha se volt grata persona a kormány előtt, félrötták neki, hogy nem lépett fel vasszigorral a svábosítás érdekében és nem igazodott a Gauamt intenciói szerint...”⁶⁸

A német mozgalom vezetősége és a katolikus egyház ellentéte a két világháború közötti időszakban mindvégig fennmaradt. A mozgalom követőiről azonban nem mondható el, hogy egyházellenesek vagy pap-ellenesek lettek volna, hisz a szatmári svábok buzgó vallásosságukról voltak híresek. Mély ellentétek főleg azokban a falvakban bontakoztak ki, amelyek kisebb vagy nagyobb, esetleg teljes mértékben elmagyarosodtak. Azokban a falvakban, ahol a sváb még anyanyelvként élt, a papság nem állított akadályt a német iskola vagy német nyelvű egyházi szolgálat útjába. Az egyház védte az iskoláit, védte magyar kultúráját, a mozgalom vezetői pedig sokszor nem vették figyelembe a helyenként már végleges nyelvi asszimilációt. A román kormányok támogatását is élvező német mozgalom súlyos veszteségeket okozott az egyházi iskoláknak. Legjobb példa erre a nagy múltú nagykárolyi piarista gimnázium (1727-ben alapította gróf Károlyi Sándor), amely 1923-tól román állami gimnázium lett, román és magyar, majd pedig román és német tannyelvvél.

A konkrét rágalmak és vádak, amelyeket a két csoport egymásra zúdított (a papok részéről: a mozgalom követői kommunista nézeteket vallanak, gyenge jellemű emberek, csak pénzért dolgoznak; illetve a Gauamt képviselői a papokról: erkölcsi életük nem éppen feddhetetlen, a szószékkal és gyóntatószékkal visszaélnék) igaz vagy hamis volta sok esetben ma már nem tisztázható. Jól mutatják azonban azt az elkeseredett harcot, amit az ellenérdekelt felek egymással szemben folytattak. Ma már nem eldönthető kérdés, de mindenképpen izgalmas gondolatkísérlet, hogy vajon milyen irányban fejlődött volna a mozgalom, ha a kezdetekben nem vesz radikálisan egyházellenes irányt...

67 Fodor: i. m. 116–117; Tempfli: i. m. 4850–; Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. In: *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae III.* Aurora Könyvek, München, 1975, 81–89. A Fiedlerről szóló oldalak: 81–83.

68 Fodor: i. m. 117.